



## อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา

- ๗ -

เสาร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕

**ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !**

การบรรยายในครั้งที่ ๗ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า  
**อิทัปปัจจยตา ในฐานะพระรัตนตรัย และไตรสิกขา** ดังที่  
ท่านทั้งหลายก็ทราบกันอยู่เป็นอย่างดีแล้ว จากใบประกาศ  
กำหนดกาลนั้น.

ตามหัวข้อนี้ คงมีท่านทั้งหลาย มากคนด้วยกันเกิดความฉงนว่า  
พระรัตนตรัยและไตรสิกขา จะตั้งอยู่ในฐานะเป็น อิทัปปัจจยตา ได้อย่างไร ? นี่แหละ  
คือสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจกันต่อไปอีก ให้มากขึ้นไปอีก จนกระทั่งเห็นว่า  
แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าพระรัตนตรัยและไตรสิกขา ก็ยังไม่พ้นไปจากความเป็น อิทัปปัจจยตา  
อยู่นั่นเอง.

๑๕๖



ถ้าเรามองเห็นลึกซึ้งถึงขนาดนี้ ก็พอจะกล่าวได้ว่า เรามีการเห็น อิทัปปัจจยา ที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาในที่ทั่วไป ในทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างเพียงพอ สมกับที่เป็นพุทธบริษัท.

อาตมาขออ้า ดึงที่ไถ้แล้วไถ้อีก อยู่ทุกคราวไป ว่ามีความประสงค์อันใหญ่หลวง ในการที่จะให้หัวใจของพุทธศาสนา ในชื่อของคำๆ นี้เป็นที่คุ้นเคยแก่เราทั้งหลาย ทั้งในการพูดจา ในการปฏิบัติ แม้ที่สุดแต่การที่จะพลั้งปากอะไรออกไปก็ควรจะเป็น อิทัปปัจจยา.

บางคน เมื่อมีอะไรมาสะตุใจ ก็พลั้งออกไปว่า : พุทโธ พุทธัง อนิจจัง อนัตตา อย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่คุณมันพุ่งช่านอยู่มาก พุทโธ ก็พอจะรู้ว่า หมายถึงพระพุทธเจ้า แต่พุทธัง นี่ไม่รู้ว่าจะไร; นั่นแหละ มันแสดงว่า พุคสังเคซไป.

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั่นแหละคือ อิทัปปัจจยา แต่ดูเหมือนจะพูดอย่างคล่องปากติดปากไปเสียมากกว่า แต่พอเอาคำว่า อิทัปปัจจยา มาพลั้งบ้าง มันก็ยอมแสดงได้ทันทีเลยว่า มันไม่ใช่เรื่องพลั้งปากโดยไม่มีสติสัมปชัญญะ มันเป็นเรื่องที่มีสติสัมปชัญญะ จึงจะพูดว่า อิทัปปัจจยา ออกมาได้.

ดังนั้น ขอให้ดูให้ดี พอมีอะไรเกิดขึ้น ในลักษณะที่เรียกว่า กระทบกระเทือนจิตใจมาก แก่ตัวเองก็ตาม แก่ผู้อื่นก็ตาม เห็นเข้าแล้ว รู้สึกเข้าแล้ว พลังออกมาได้ ว่าอิทัปปัจจยา นั่นแหละจะแสดงว่า เรามีความเป็นพุทธบริษัท. เดียวนี้กลัวว่าจะไปพลั้งกันอย่างอื่น ซึ่งไม่แสดงความเป็นพุทธบริษัท. ข้อนี้จะต้องนึกกันให้มาก ตลอดจนถึงกับเวลาจะดับจิตลงไป ก็อย่าตายนั่นแหละ ถ้ามันระลึกได้

ถึงข้อที่ว่าเป็น อิทัปปัจจยตา แล้วกระทำความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา อยู่ในใจ ถ้าปากจะบ่งบอกมาบ้าง ก็ควรจะว่า “อิทัปปัจจยตา”.

สิ่งนี้จะต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บได้ และถ้าจะต้องตายไป ก็จะไม่ไ้ตาย. ขอให้ฟังให้ดีๆ ว่า *ถ้าจะต้องตายไป ก็ยังไม้ไ้ตาย* เพราะว่าเขารู้ด้วยสติสัมปชัญญะว่า อิทัปปัจจยตา : เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น; คือเมื่อมีความวิปริตของ ดิน น้ำ ลม ไฟ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรก็ตามใจ เป็นปัจจัยแล้ว ความแตกสลายแห่งธาตุ แห่งขันธมันก็ย่อมมี. นี่คือ ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น. เมื่อรู้สึกอยู่อย่างนี้ คนนั้นก็มีไ้ตาย แต่เขามองเห็นเป็นความที่ สังขารทั้งหลายเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย คือ อิทัปปัจจยตา.

นี้ ในวาระสุดท้าย ก็ยังจะต้องเป็นไ้ไ้ถึงอย่างนี้ จะไ้ไ้ไม่ต้องตาย. ไม่ต้งพุดถึงตายโหง แม้แต่ตายตามธรรมดาๆ นี้ก็ยังไม่ตาย คือไม่มีความตาย ในความรู้สึกของบุคคลผู้แจ่มแจ้งอยู่ใน อิทัปปัจจยตา ดังนี้. นี่ย่อมแสดงให้เห็นอยู่ในตัวแล้วว่า เขามีความแจ่มแจ้งในข้อนี้มากเพียงไร แล้วเขายังมีสติสัมปชัญญะที่จะไม่ลืมไม่เลือนในข้อนี้มากเพียงไร.

ขอให้เราทั้งหลายทุกคน จงมีภาวะแห่งความเป็นพุทธบริษัทของตนๆ ให้พอถึงขนาดนี้เถิด ไม่ต้งการให้มากไปกว่านี้ แต่ไม่ต้งการให้น้อยไปกว่านี้ เพราะฉะนั้น จึงขอร้องย้าแล้วย้าเล่า ว่าให้ช่วยกันทำความคุ้นเคยกับคำๆ นี้ และความหมายของคำๆ นี้อยู่ตลอดไป. เมื่อมีอะไรสะท้อนใจ คำว่า อิทัปปัจจยตา จะต้องผุดขึ้นมาทันที แล้วมันก็จะหยุดสะท้อนใจ จะหยุดรัก หยุดโกรธ หยุดเกลียด หยุดกลัว หยุดอะไรทุกอย่าง กระทั่งหยุดความคิดที่จะเป็นไปเพื่อการเบียดเบียนผู้อื่นเลยไม่เบียดเบียนทั้งตัวเอง ไม่เบียดเบียนทั้งผู้อื่น คือไม่มีใครลำบาก นั้นแหละเป็นผลของพระพุทธานุชา.

ดังนั้น ขอให้ทุกคนยินดี ยอมรับเอาคำขอร้องข้อนี้ ว่าขอให้เราทุกคน จงคุ้นเคยต่อธรรมชาตุนั้น ธรรมชาตุนั้น คือข้อที่ชื่อ อิตถิปัจจยตา<sup>๕</sup> นี้ จะได้ชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงธรรมชาตุนั้น เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศว่า :— *ตถาคตเข้าถึง ครั้นเข้าถึงแล้ว ก็บอก ก็สอน ก็ทำให้เป็นเหมือนกับหงายของที่คว่ำอยู่*. นั่นก็ทำให้เห็นว่า ก่อนนี้ เรื่องนี้ มันเป็นเหมือนของที่คว่ำอยู่ สำหรับพวกเรา เราจึง เห็นแก่พระพุทธเจ้าด้วยกันทุกคน ช่วยกันทำให้มันเป็นของที่หงายขึ้นมา.

*ของคว่ำ* หมายความว่า ไม่ปรากฏแจ่มแจ้ง ไม่รู้เรื่องกันเสียเลย *ของหงาย* มีความหมายว่า เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในทุกแง่ทุกมุม กระทั่งว่าแจ่มแจ้งในการ ที่จะประพฤติปฏิบัติกันอย่างไร ให้ได้ผลอย่างไร ได้ผลแล้วก็ยังแจ่มแจ้ง. เมื่อเรามีความตั้งใจกันอย่างนี้ เรื่องนี้ก็จะไม่เป็นของลึกลับอีกต่อไป.

เดี๋ยวนี้มาคุยกันให้ต่อกันอีกชั้นหนึ่ง ก็คือข้อที่ว่า แม้ว่าเราจะได้เกี่ยวข้องกับ อยู่กับ อิตถิปัจจยตา กระทั่งว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” นั้น มันก็เป็น **อิตถิปัจจยตา**. หมายความว่าเนื้อหนังร่างกายของเรา<sup>๕</sup> มันก็เป็น อิตถิปัจจยตา จิตใจมันก็เป็น อิตถิปัจจยตา สิ่งที่เกิดขึ้นอยู่กับจิตใจมันก็เป็น อิตถิปัจจยตา; ไม่มีอะไรในคน ๆ หนึ่งที่ไม่เป็น อิตถิปัจจยตา.

อย่างนี้เรียกว่า มันยิ่งกว่าที่จะลูปคล่ำ มันไม่เพียงแต่เป็นเพียงสิ่งที่เรา ลูปคล่ำ แต่มันเป็นเนื้อเป็นตัวของเรา.

นี่แหละมันจะมากเกินไปเสียแล้ว เหมือนกับปลาที่ควรถูกตำ ว่า ปลาอยู่ในน้ำ ไม่เห็นน้ำ; เพราะว่ามันชิตตาหรือเข้าถึงตาเกินไป จนปลาไม่เห็นน้ำ. ขอให้ถือว่า นี่เป็นคำตำอย่างร้ายแรง สำหรับพุทธบริษัทเรา. ถ้าตัวว่าเป็นปลา

ในลักษณะอย่างนี้ก็ย่อมเรียกว่า มันเป็นคำคำที่สับสนประมาทกันไม่มีอะไรเหลือ ขอย่าให้เป็นอย่างนี้. นี่เรียกว่าในภายในร่างกายนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มีอิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ ที่เป็นภายนอกออกไป มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา คือทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเป็น อิทัปปัจจยตา หมด. แม้ว่าเรื่องปฏิจาสุมปาบท นี่จะเป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายจะชี้ในภายในโดยเฉพาะ คือกิเลสเกิดขึ้นและเป็นทุกข์ตั้งนี้ก็ตาม แต่กฎที่ว่า อิทัปปัจจยตา นี้ ใช้ได้ทั่วไปหมดในบรรดาสังขารทั้งหลาย คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น จึงมีผู้อธิบายเรื่อง อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจาสุมปาบทนี้กันในทุกแห่งทุกมุม กระทั่งที่ใหญ่กว้างออกไป เช่นว่า ความเปลี่ยนแปลงในโลก-สันนิวาสนี้ สมมติว่าจะดูกันตามประวัติศาสตร์ เราก็จะเห็นว่า ตั้งแต่มีมนุษยชาติเกิดขึ้นมาในโลกแล้ว เกี่ยวก็มีที่ตรงนั้นล้มจมลงไป เกี่ยวก็มีที่ตรงนั้นโผล่ขึ้นมา เกี่ยวก็มีที่ตรงนั้นล้มจมลงไป นี่ก็ส่วนเนื้อแผ่นดิน ตัวโลกก็เป็นอย่างนี้.

ที่นี้ ส่วนที่เกี่ยวกับคน เกี่ยวก็เกิดอาณาจักรนั้นขึ้น เกี่ยวก็อาณาจักรนั้นล้มไป อาณาจักรนั้นเกิดขึ้น อาณาจักรที่ใหญ่โตมโหฬารในประวัติศาสตร์ มันก็มีเกิดขึ้นแล้วก็ล้มไป เหมือนกับลูกคลื่นในมหาสมุทร จึงเรียกว่านี่ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้านักประวัติศาสตร์ Һันมาศึกษาธรรมะ ก็จะรู้จักได้ดีว่า อิทัปปัจจยตาในประวัติศาสตร์มีอย่างมากมายถึงขนาดนี้ ในส่วนโลกทั้งโลกมันก็เป็นอย่างนี้ ในส่วนบุคคลแต่ละคนมันก็เป็นอย่างนี้ แล้วทำไมจึงไม่มองเห็น ในส่วนที่เป็นอย่างนี้ไปมองเห็นแต่ส่วนที่ทำให้โง่ คือทำให้โกรธบ้าง ให้เกลียดบ้าง ให้รักบ้าง ให้กลัวบ้าง ไม่มองเห็นในส่วนที่ทำให้ใจอกปกติ ไม่ตื่นรนไปตามอำนาจของกิเลสเหล่านั้น.

นี่ ต้องการจะชี้ในข้อที่ว่า แม้ว่าคนจะลบล้างสิ่งที่เรียกว่า อิตถิปัจจยา อยู่เป็นปกติ มันก็ยังไม่เห็น อิตถิปัจจยา ถ้าใช้คำว่าลบล้างก็น่าจะนึกถึงว่า เอามือ หยิบข้าวหรือเปียข้าวใส่ปากเคี้ยวกินอยู่ทุกวัน ก็ไม่เคยเกิดความรู้สึกว่า นี่คือ อิตถิปัจจยา มันไปรู้สึกแต่ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย พอไม่อร่อยขึ้นมา ก็ไปอาละวาดเอา กับคนใช้หรือแม่ครัว แล้วจะเห็น อิตถิปัจจยา ได้อย่างไร.

ถ้าว่า เปียข้าวใส่ปาก แล้วไม่อร่อย แล้วจะพูดออกมาว่า อิตถิปัจจยา สักคำหนึ่ง จะได้หรือไม่; หรือว่าถ้ามันอร่อยก็จะพูดอย่างเดียวกันอีกว่า อิตถิปัจจยา ล้วนแต่หลอกเราทั้งนั้น; ก็ไม่ต้องรักไม่ต้องโกรธ ไม่ต้องเกลียดอะไร. ถ้าต้องการ จะแก้ไขหรือปรับปรุงอะไร ก็ทำไปก็แล้วกัน โดยไม่ต้องมีจิตใจที่หวนไหวหรือ กระแทกกระเทือน. นี่เพราะอำนาจของการเห็น อิตถิปัจจยา เรียกว่าไม่ลบล้างเปล่า หมายความว่า มีจิตใจที่เจาะแทงตลอดลงไปในความจริงของสิ่งนั้น ๆ ว่าล้วนแต่ เป็น อิตถิปัจจยา และเห็น อิตถิปัจจยา อยู่ตลอดเวลา.

นี่แหละ เราจะต้องพูดกันมากสักหน่อย ในข้อที่ว่า มนุษย์ไม่สนใจ ในเรื่อง อิตถิปัจจยา ทั้งที่ตนลบล้างอยู่เสมอ แล้วก็ไปโดยไม่รู้สึกตัว.

สำหรับข้อที่เป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว นี่เห็นได้ง่าย พูดขึ้นแล้วท่านทั้งหลาย ก็คงจะเห็น เช่นอย่างว่า นักวิทยาศาสตร์อันวิเศษ นักวิทยาศาสตร์สูงสุด ในแง่ไหน ก็ตามใจ ในแง่ ฟิสิกส์ เคมี แมคคานิกส์ วิทยาศาสตร์สัมพัทธทฤษฎี หรืออะไร ก็สุดแท้ มันล้วนแต่ลบล้างอยู่แต่กับสิ่งที่เห็น อิตถิปัจจยาทั้งนั้น วัตถุเคมีก็ยิ่งเป็น อิตถิปัจจยา มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีอยู่อย่างนั้น ตามกฎเกณฑ์อย่างนั้น ทางฟิสิกส์ก็เหมือนกันอย่างนั้น ทางกลไกต่างๆ ก็อย่างนั้น คนเหล่านั้นรู้จักสิ่งเหล่านี้ เฉพาะแต่ในแง่ที่ว่า จะใช้มันให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร แล้วเขาก็ใช้มันได้ เช่นว่า

เขาไปโลกพระจันทร์ได้ง่ายๆ เหมือนกับเราจะไปถ่ายอุจจาระที่กลางทุ่งอย่างสมัยโบราณ แต่แล้วนักวิทยาศาสตร์ที่ลุ่มคล้ำ อิทัปปัจจยตา อยู่ตลอดเวลา นั้น ก็หาเห็น อิทัปปัจจยตาไม่.

แม้จะเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่วิเศษยิ่งขึ้น ไปกว่านั้น ก็ยังองไม่เห็น อิทัปปัจจยตา อยู่นั่นเอง คือไม่เห็นไปในแง่ที่จะทำให้เขาเฉยได้ คือไม่รัก ไม่เกลียด ไม่โกรธ ไม่กลัว ไม่เห็นแก่ตัว แล้วก็ไม่มีอคติเบียดเบียนคนไม่เบียดเบียนผู้อื่น; แต่เรามันเห็นไปแต่ในทางที่จะให้มันได้เปรียบ ในการที่จะเอาเปรียบผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่น.

พวกหมอ พวกแพทย์ ก็ลุ่มคล้ำอยู่แต่ส่วนของสรีระร่างกาย ผ่าตัดก็ได้ เปลี่ยนหัวใจก็ได้ อะไรก็ได้ แต่แล้วมันก็ไม่เห็น อิทัปปัจจยตา คือไม่เห็นในแง่ของ อิทัปปัจจยตา ทั้งๆ ที่ไปทำอยู่กับสิ่งที่มันเป็น อิทัปปัจจยตา และโยกกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา จึงไม่เกิดความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย.

แม้แต่หมอที่หักลอคบทุตร ก็ไม่เบื่อหน่ายในความเป็นสิ่งปฏิกุล. แม้ผู้หญิงที่ลอคบทุตร เขาว่าผู้หญิงลอคบทุตรที่เรารู้จักว่าเซ็ดแล้วๆ ไม่ลอคคอีกแล้ว ไม่เท่าไรมันก็ลอคคอีก นี่เรียกว่า มันไม่ได้เห็นสิ่งนั้นในแง่ของ อิทัปปัจจยตา.

มีอยู่หลายอย่างหลายประการ เช่นว่าพวกสัปเทร่อ เห็นผีก็ไม่มีความหมายอะไร ในเรื่องของ อิทัปปัจจยตา หรือปฏิกุล. แม้แต่เพียงเรื่องปฏิกุลก็ยังเห็นไม่ได้ แล้วจะไปเห็นอะไรกับ อิทัปปัจจยตา สำหรับพวกสัปเทร่อ.

ภิกษุสามเณรไปป่าช้า ไปฝังศพ ก็เพื่อไปเอาสตาบ์เขามากกว่า มันจึงไม่เห็น อิทัปปัจจยตา แม้จะไปเปิดโลงศพ. มันเป็นกันอย่างนี้เสียทั้งหมดทุกประเภทของบุคคล ที่ลุ่มแต่ควรจะเห็น อิทัปปัจจยตา.

ขอให้พิจารณาดูให้ดีว่า มันมีอะไรขัดข้องอยู่ที่ตรงไหน ที่ทำให้คนเราไม่เห็น อิทัปปัจจยตา ทั้งที่เกี่ยวข้องลบล้างอยู่กับสิ่งนี้ ถ้าจะพูดโดยสรุปมันก็เพราะเหตุว่า **มันมีอวิชชาสัมผัส** อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว กล่าวแล้วๆเล่าๆกล่าวกันแล้ว กล่าวกันอีกว่า คนในโลกตามธรรมดานี้ สัมผัสสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส คือไปแตะต้องทุกสิ่งด้วยความโง่ ไม่ได้แตะต้องทุกสิ่งด้วยความฉลาด เป็นอวิชชาสัมผัส ต่อ อิทัปปัจจยตา มันจึงสัมผัสไปแต่ในทางที่จะได้ประโยชน์แก่กิเลส ไม่ได้ประโยชน์แก่โพธิหรือวิชา แต่ไปได้ประโยชน์แก่กิเลสหรือแก่อวิชชา จึงได้เรียกว่า เป็นอวิชชาสัมผัส.

เพราะฉะนั้น มันก็สรุปความได้ดังที่เราได้กล่าวมาแล้วหลายครั้งหลายหนว่า **ระวังให้ดีในโลกนี้เต็มไปด้วยอวิชชาสัมผัส** เราสัมผัสโลกอยู่ด้วยอวิชชาสัมผัส มันก็ถูกในแง่หลอกหลวงไปหมด ไม่ถูกในแง่ของความจริง นี่ก็เป็นเหตุผลที่ว่าเราจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไปทุกที.

หัวข้อที่อยากจะทบทวนอีกสักหน่อยก็คือข้อที่ว่า คำพูดที่เป็นชั้นลึกซึ้งนั้น มันยังมีสิ่งปิดบังมาก เท่ากับความลึกซึ้งของมัน พูดอย่างนี้พูดเหมือนกับพูดอย่างกำปั้นทุบดิน ไม่มีทางผิด เพราะยิ่งลึกมันก็หมายความว่ามันยังมีอะไรบังมาก มันจึงได้จุ่มลึก ฉะนั้น ธรรมะลึกจึงมีอะไรบังมาก ที่ทำให้เห็นได้โดยยาก นี่เป็นธรรมชาติของสิ่งที่มีความหมายลึก.

ที่นี้ ยังมีอุปสรรคอีกอย่างหนึ่ง ก็คือภาษาที่พูด ภาษาที่เราพูดกันอยู่ทุกวันนี้ มันกันไต่ มันกำกวม และขอให้รู้ไว้เถิดว่า คนเรานี้รู้ภาษาแค่ไหน ก็รู้ความหมายของสิ่งทั้งปวงเพียงแค่นั้น.



ขอทบทวนอีกทีหนึ่งว่า เรารู้ความหมายของภาษาเท่าไร เราก็จะรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเพียงเท่านั้น เพียงแค่นั้น เราไม่รู้ความหมายของภาษาที่มากไปกว่านั้น; ยิ่งเป็นภาษาที่ลึก มันก็ยิ่งมองเห็นยาก; เพราะว่าแม้เรื่องที่ลึกที่สุดก็ยังคงใช้ภาษาธรรมดาสำหรับพูดคุยกันเอง.

ที่นี่ เรารู้ภาษาอย่างคนธรรมดา เท่าที่คนธรรมดา รู้ ภาษาไทยนี้แหละ รู้อย่างเท่าที่คนธรรมดา รู้ เราไม่อาจจะรู้ภาษาไทยให้ลึกไปกว่านั้น เพราะว่าเราไม่ได้เอาเรื่องที่ลึกมาพูดกัน บิถามการตามุขยาตยาของเราก็พูดกันแต่ภาษาธรรมดาๆ ถ้าว่าเราโชคที่มีมุขยาตยาธรรมะลึก พูดภาษาธรรมะลึกมาแต่แรกๆ แล้ว เราถูกเล็กๆ นี้ ก็รู้ภาษาลึกถึงขนาดนั้น แล้วก็เข้าใจธรรมะขนาดลึกได้ง่าย.

แต่เดี๋ยวนี้ไม่เป็นเช่นนั้น เรารู้ภาษาไทยของเราอย่างคนธรรมดา อย่างตามธรรมดา พอเอาภาษาธรรมะอย่างลึกซึ้งมาพูด เราก็เข้าใจอย่างธรรมดา มันจึงผิดได้; เช่นพูดว่าอนัตตา เป็นภาษาบาลี เป็นภาษาธรรมะเข้ามา มันก็จำเป็นต้องแปลเป็นภาษาไทย; พอแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าไม่มีตัวตน ความรู้ภาษาตามธรรมดาของเรา มันก็ทำให้เราเข้าใจไปว่าไม่มีอะไรเลย มันก็เลยผิดกันใหญ่.

หรือเมื่อเราได้ยินคำว่า “สุญญตา” เป็นภาษาบาลี คำนี้แปลว่า “ว่าง” ความรู้ทางภาษาไทยของเราทำให้เราเข้าใจไปว่า ว่างเหมือนกับท้องฟ้า ไม่มีอะไรเลย แต่มักมีคนบางกันไปทำผิดมากกว่านั้น ไปแปลคำ สุญญตา ว่า สุญเปล่า ไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย อย่างนั้นมันก็ยังผิดหนักขึ้นไปอีก.

ภาษาธรรมะที่ยาก มีความหมายอย่างอื่น ครั้นมาถือเอาความหมายตามภาษาของคนธรรมดา มันก็เข้าใจไม่ได้ นี่แหละคำว่า อนัตตา สุญญตา มันเป็นไปได้อย่างนี้.

พอมถึงคำว่า **ตตตา** ก็ยิ่งหนักขึ้นไปอีก เพราะว่าคำว่า ตตตา มันแปลว่า : **อย่างนั่นเอง อย่างนั่นเองโว้ย!** อย่างนั่นเอง มันก็ยิ่งอาจจะเข้าใจผิดได้มาก ยิ่งไปกว่าคำว่า อนัตตา หรือคำว่า สุนฺณตา ก็เลยเกิดเป็นสองแบบขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอรรถพาล.

ช่วยจำไว้ว่า คำลึกในภาษาธรรมะ ภาษาโลกุตรธรรมนี้ จะเกิดเป็นสองความหมายขึ้นมา คืออย่างถูกต้องและอย่างอรรถพาล : อันระ แปลว่ามีต, พาละ แปลว่าเง หรือบอด; รวมกันก็แปลว่ามันเงอย่างคนตาบอด ประสาทนพาล; เพราะถ้าถูกต้อง มันก็รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร.

บางคนพูดว่า **อนัตตา** แต่ถือเอาความหมายอย่างอรรถพาล แล้วก็เลยหลอกตัวเองโดยเข้าใจผิด; ยิ่งไปกว่านั้นก็ใช้เป็นประโยชน์สำหรับเอาเปรียบผู้อื่น แล้วก็แก้ตัวว่าอนัตตา.

เรื่อง **สฺสุนฺณตา** ก็มีทั้งความหมายที่ถูกต้องและความหมายที่เป็นอรรถพาล. ที่แปลว่า **ความไม่มียึดมั่นถือมั่น** ขึ้นมาแล้วอย่างนี้ มันก็ยังมีความหมายที่ถูกต้องและมีความหมายที่เป็นอรรถพาล : อย่างที่เราเห็นอยู่ เช่นพวกอรรถพาลก็ว่าไม่มียึดมั่นถือมั่น สำหรับแก้ตัวจะทำความชั่ว หรือทำความอสุทรวิถธารอะไรต่างๆ ตามที่กิเลสของเขาต้องการ. นี่ **ความไม่มียึดมั่น** มันก็ยังมีฝ่ายที่เป็นอรรถพาล และมีฝ่ายที่ถูกต้อง.

ทีนี้คำว่า **ตตตา** ยิ่งง่าย ยิ่งกว้างและยิ่งหลวมมากขึ้นกว่านั้นไปอีก เพราะมันพูดแต่เพียงว่า **อย่างนั่นเองๆ**. ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั่นเอง ในลักษณะที่เป็น อิทัปปัจจยตา; มันก็ถูก. แต่ถ้าถือเอาความหมายว่า อย่างนั่นเองๆ ในทางที่

จะปลดปล่อยหรือหลอกตัวเอง อย่าให้ไปย่ำเท้าต่อการที่จะทำไปตามกิเลสแล้ว มันก็เป็น  
ตถตาที่เป็นอนันธพาล หนักขึ้นไปอีกเหมือนกัน.

ดังนั้น หลักธรรมที่มีชื่อว่า อนัตตาคีติ สุนฺณุตตาคีติ ตถตาคีติ อิทัป-  
ปัจจยตาคีติ ล้วนแต่ลงท้ายว่าคา ๆ ๆ นี้ ระวังให้ดี! มีทั้งที่เป็นความถูกต้อง  
และเป็นอนันธพาล.

นี้ไม่ใช่อะไรอื่น เพราะภาษาของเราไม่พอ ภาษาที่เราพูดกันอยู่ตาม  
ธรรมดานั้น มันมีไม่พอ มันจึงเป็นอย่างนี้. **นี้เราจะต้องรับผิดชอบเอาเอง จะต้อง  
รู้จักระวังเอาเอง :** ระวังอย่าให้เอียงไปในทางฝ่ายอนันธพาล; ให้ถือเอาความหมาย  
ที่ถูกต้อง แล้วก็จะได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง.

ที่นี้ ถ้ามาเปรียบเทียบ ในบรรดาธรรมที่เป็นหัวใจหลักของพุทธ-  
ศาสนา ในหลายๆ คำกันแล้ว อาตมาเห็นว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ คีติที่สุด  
คือมันปลอดภัย หรือมันค่อนข้างจะปลอดภัย มันเป็นอนันธพาลได้ยาก เพราะมันมี  
ความหมายจำกัดอยู่ว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; ไม่ได้กล่าว  
ระบุไปในทางดีหรือทางชั่ว คือเป็นไปได้ทุกอย่าง; แล้วมันก็ไม่ได้กล่าวไปในทำนอง  
ที่ว่า สูญ หรือว่าง หรือไม่มีอะไร. มันแสดงชัดอยู่ว่า : มันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย,  
สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. แล้วก็ไม่ได้พูดไปในทำนองว่า มีตัวตน หรือ ไม่มีตัวตน  
ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน เมื่อมันมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จะต้องเกิดขึ้น แกะจะ  
เรียกว่ามันมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตามใจแก.

นี้เรียกว่า คำว่า “อิทัปปัจจยตา” นี้ให้ความปลอดภัยกว่า ดังนั้นจึงขอ  
แนะนำให้สนใจคำๆ นี้ให้มากเป็นพิเศษ. แล้วก็เข้าใจคำว่า อนัตตา สุนฺณุตตา ตถตา  
อะไรได้ถูกต้อง ตรงตามที่เป็นจริง; ไม่มีทางที่จะเป็นอนันธพาลไปได้ ถ้าเราถือเอา  
ความหมายของ อิทัปปัจจยตาเป็นหลัก.

ขอให้ช่วยจำไว้ว่า ถ้าเราถือเอาความหมายของ อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก เราจะต้องถือเอาความหมายของคำว่า **สุญญตา อนัตตา ตถตา** เป็นต้นไว้ได้อย่างถูกต้องอย่างไม่มีทางจะเขวไปได้. นี่ขอให้สนใจเรื่อง อิทัปปัจจยตา เป็นพิเศษในข้อที่ว่า จะเป็นเครื่องช่วยรับประกัน ไม่ให้เราถือเอาความหมายของคำอื่น ซึ่งมันคล้าย ๆ กัน และกำกวมนั้นให้ผิดไปได้.

นี่ สำหรับหลักที่จะเป็นเครื่องวัดหรือทดสอบอะไร มันก็มีอยู่ว่า มันต้องไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ มันป้องกันมิจฉาทิฎฐิ ความหมายของคำว่า อนัตตา สุญญตา ตถตา อะไรก็ตาม ถ้าถูกต้อง มันจะป้องกันการเกิดของมิจฉาทิฎฐิ มันจะไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ.

ถ้าใครพูดว่า **ตถตา** แล้วเรื่องที่เขานิยามมันเป็นมิจฉาทิฎฐิ ก็หมายความว่าเขาเข้าใจ **ตถตา** ไม่ถูกต้อง. ถ้าเขาเข้าใจ **ตถตา** ว่าเป็นอย่างนั้นเอง ถูกต้องแล้ว มันจะไม่นำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ; มันจะกลับป้องกันมิจฉาทิฎฐิ.

**ความเป็นอย่างนั้นเอง** หรือ **ตถตา** นี้ มันใช้กับคนที่สะเพร่า ไม่ได้; ใช้กับคนที่เห็นแก่ตัว หรือมีกิเลสมากเกินไป ไม่ได้; มันจะแก้ไขความหมายเอาไปใช้ในทางที่จะเห็นแก่ตัว.

ดังนั้นขอให้ถือว่า ทุกคำที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้นั้น ท่านมุ่งหมายตรัสแก่บุคคลที่มีความซื่อตรงต่อตัวเอง ถือเอาความจริงเป็นหลักกันทุกคน ซื่อตรงต่อตัวเอง เคารพต่อตัวเอง เอาความซื่อตรงต่อตัวเองเป็นรากฐาน เป็นพื้นฐานกันเสียก่อน แล้วจึงค่อยตีความหมายของคำว่า **ตถตา อนัตตา สุญญตา** เป็นต้น; และอย่าให้ผิดไปจากหลักของ อิทัปปัจจยตา; ให้ความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตา คอยกำกับไว้เสมอ ในการตีความของคำว่า **ตถตา** หรือ **สุญญตา** หรือ **อนัตตา**.

เมื่อ **อิทัปปัจจยตา** กำกับอยู่อย่างนี้ **ตถตา** จะเป็นไปแต่ในทางที่ถูกต้อง. **สญญตา**จะไม่หมายความว่าสญแปลว่าเหมือนที่เขาพูดกัน มันเพียงแต่ว่าจากส่วนที่ควรยึดถือ มันมีแต่ส่วนที่ไม่ควรยึดถือ จึงเรียกว่ามันว่าง. และที่เรียกว่าเป็นอนัตตาก็เพราะว่า มันไม่มีส่วนที่เป็นอัตตาที่แท้จริงที่ตรงไหนได้ มันล้วนแต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

กฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ก็มีประโยชน์อย่างนี้โดยเฉพาะ คือป้องกันการตีความที่ผิด ในหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นขั้นสูงสุดทั้งหลาย ขอให้สังวรระวังในข้อนี้.

ทั้งหมดนี้คือตัวอย่างที่อาตมาพยายามเอามาพราพุดกันให้เห็นความสำคัญของการที่เราจะต้องเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนดูใน ๖ ครั้งที่แล้วมา ก็ล้วนแต่ชี้ให้เห็นว่าทุกอย่าง นั่นนี้ทุกอย่าง เป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา เป็นตัว อิทัปปัจจยตาเสียเอง.

สำหรับในวันนี้ หัวหาวญมาก ถึงกับกล่าวพูดว่า แม้พระรัตนตรัย และไตรสิกขา ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. นี่ฟังดูแล้วคล้ายกับว่า เป็นการจ้วงจาบ แต่ที่จริงมันก็เป็นเช่นนั้น. เราจะได้พิจารณากันดูว่า เป็นอย่างไร. สำหรับในการบรรยายครั้งนี้ พุคควมกัน ๒ เรื่อง คือว่าพระไตรรัตนและไตรสิกขา ควบกันคราวเดียวกัน ๒ เรื่อง เพราะว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ต่อกันและกัน.

เมื่อพูดว่า พระรัตนตรัยกับไตรสิกขา, ผู้ที่ศึกษามาแล้วพอสมควร ก็จะเห็นว่า **ไตรสิกขานี้แหละเป็นหัวใจของพระรัตนตรัย** พระรัตนตรัยจะเป็นรูปนอก

หรือส่วนนอกของไตรสิกขา. แต่ตามความรู้สึกของคนธรรมดาเขาเห็นว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอย่างนั้น ๆ เท่านั้น; นั่นเขาเห็นเพียงภายนอก. แต่ในแง่ ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จริงนั้น มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุติ วิมุติญาณ- ทัสสนะ. จะพูดกลับกันอย่างไรก็ได้ ทั้งสองชุดนี้จะเกี่ยวเนื่องกัน; เป็นปัจจัย แก่กันและกัน : ไตรสิกขาทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าพระธรรมขึ้นมา เพราะว่าพระธรรม นั้น ก็คือไตรสิกขา ทำให้เกิดพระพุทธรูปขึ้นมา ให้เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงเอาธรรมะหรือธรรม ๒ หมวดนี้ มาพูดพร้อมกันในคราวเดียวว่า ไตรรัตน์ และไตรสิกขา.

ทีนี้ ก็จะคู่กันหรืออย่าง โดยเฉพาะก็คือสิ่งที่เรียกว่า ไตรรัตน์ หรือ พระรัตนตรัย ว่าเป็น อิทัปปัจจยา อย่างไร. อาตมาจะพูดแต่ลักษณะที่เป็นอยู่ อย่างไร เมื่อพูดแล้วท่านทั้งหลายจะเห็นเองว่า สิ่งนี้เป็น อิทัปปัจจยา อย่างไร.

เมื่อพูดถึงพระรัตนตรัย ก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. ในระหว่างสิ่งทั้ง ๓ นี้ มีความเนื่องกันอยู่ในภายใน ความสัมพันธ์กันอยู่ในภายในของ สิ่งทั้ง ๓ นี้ ก็คืออิทัปปัจจยา : ความทั้ง ๓ นี้ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน เนื่องกันอยู่ในภายใน แยกกันไม่ได้ พอแยกก็ล้มละลายหมดไม่มีอะไรเหลือ; ที่อยู่ กันมาได้ก็เพราะว่า มันมีอยู่ ๓ อย่าง และอาศัยกัน.

ในการสั่งสอนชั้นต้น ๆ ท่านชอบยกอุทาหรณ์ เปรียบว่าเหมือนกับไม้ ๓ อันที่อิงกันอยู่ ก็อันใดก็ได้ พอปลดออกเสียเพียงอันเดียว มันก็ล้มเสียทั้งหมด นี่เรียกว่าความเนื่องกันภายในใน ความเนื่องกันภายในอย่างนี้ มีในพระรัตนตรัย พูดเพียงเท่านี้ ท่านทั้งหลายก็พอจะนึกออก.

พระธรรมเป็นสิ่งที่แรกที่จะคล่องไปถึง พระธรรมนี้ควรจะถือว่าเป็น ปฐมเหตุ สาสนาพุทธศาสนาเกิดมาเพราะเรื่องปฐมเหตุ อะไรเป็นปฐมเหตุที่ทำให้สิ่ง

ทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นและเป็นไป ศาสนาอื่นเขาว่ามีพระเจ้าเป็นปฐมเหตุ. พวกเราก็อ้างว่ามีพระธรรม มีธรรม เป็นปฐมเหตุ; ถ้อยคำในพระไตรปิฎกก็มีว่า – *ธรรมะมีอยู่ก่อนแล้ว*, – รมโม พเว ปาตุโรหิ ปุพเพ – *ธรรมะมีอยู่ก่อนแล้วโว้ย!* นี่เป็นคำของพระโพธิสัตว์องค์หนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่า. นี่ปฐมเหตุก็คือธรรมหรือพระธรรม.

ปฐมเหตุนี้ต้องมีอยู่ก่อนสิ่งใดหมด จึงจะเรียกได้ว่าปฐมเหตุ. ปฐมเหตุนี้ทำให้สิ่งต่างๆ เป็นไปๆ ๆ จนกระทั่งเกิด พุทธะ จนกระทั่งเกิด สังขะ ถ้าจะถือว่าพระพุทธะเกิดเองลอยๆ นั้น ก็ไม่มีใครฟังถูก.

พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นโดยมีเหตุมีปัจจัย จะเกิดขึ้นเองลอยๆ นั้น มันก็ไม่ได้ ฉะนั้น ปฐมเหตุก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือพระธรรม.

แต่สิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้มีมาก มีหลายแง่หลายมุม คือมีมากเกินไป : ส่วนที่เป็นเหตุก็มี เป็นผลก็มี เป็นความรู้ก็มี เป็นการปฏิบัติก็มี; แต่ถึงอย่างไรมันก็รวมอยู่ในคำว่า **ธรรม**.

**ธรรม คือสิ่งที่ประหลาดที่สุด** ที่อธิบายด้วยภาษาธรรมคาไม่หมด อธิบายได้ก็ไม่หมด. มันมีส่วนที่เป็นความลึกลับมากมาย จนบางพวกเขาไม่อาจจะเรียกอย่างอื่นได้ เขาจึงเรียกว่าพระเจ้า หรือสิ่งสูงสุด หรือปฐมเหตุ. พวกเรานี้ก็เหมือนกัน มันก็ไม่มีทางอื่น นอกจากจะถือเอาว่า สิ่งทีเรียกว่าธรรมหรือพระธรรมนี้เป็นปฐมเหตุให้เกิดสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และมีลักษณะเป็นธรรมชาติ; ธรรมะ ธาตุที่พระสวคเมื่อตะกัณ ว่า : สิ่งทีเรียกว่าธรรมธาตุนั้นมันมีอยู่ในตัวมันเอง ตถาคคจะเกิดหรือตถาคคจะไม่เกิด ธรรมธาตุนั้นมีอยู่แล้วโดยตัวมันเอง.

ธรรมชาตุนั้นก็หลายแง่หลายมุม แล้วแต่จะเล็งกันโน้นแงไหน. แต่ว่าธรรมชาตุนั้นแงไหนก็ตาม ก็คือพระธรรมนั้นแหละ. พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิดพระธรรมก็เป็นอย่างนั้นอยู่ เช่นความเป็นตถตา ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ความไม่เป็นอย่างอื่น อย่างนี้เป็นต้น. มีพระธรรมเป็นทุกอย่าง จะเป็นเหตุก็ได้ เป็นผลก็ได้ เป็นนิวเคลียสก็ได้ เป็นสิ่งแวดล้อมนั้นก็ได้ เป็นอะไรก็ได้ รวมอยู่ในคำว่าพระธรรมอย่างเดียว.

**ส่วนที่เป็นอิทัปปัจจยตา ก็มีหน้าที่ บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป ๆ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้า จนเกิดพระสงฆ์ขึ้นมาในโลก จนเกิดพระศาสนาขึ้นมาในโลก จนได้มีพวกเรามาเป็นพุทธบริษัทกันอยู่ที่นี่.**

ขอให้เข้าใจว่า ที่เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่ ไม่ใช่เพราะจะกิดค้าขาย หรือกิดจะทำอะไรอย่างพวกชาวบ้าน. เรามาตั้งกันที่นี่ในฐานะเป็นพุทธบริษัท เพื่อจะทำความเข้าใจในพุทธศาสนาให้ยิ่งขึ้นไป. เกิดพวกพุทธบริษัทกลุ่มหนึ่งมาตั้งอยู่ที่นี่ มันมีมูลเหตุมาจากอะไร ขอให้คิดดู. มันเป็นเนื้อตัวของ อิทัปปัจจยตา ที่บันดาลมาโดยลำดับ ๆ ๆ ตั้งแต่ปฐมเหตุ ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นในโลก เกิดพระสงฆ์ขึ้นในโลก ทำให้เกิดพุทธบริษัทขึ้นในโลก ความต้องการของพุทธบริษัท คือ พวกเรา นี้ ทำให้เรามาตั้งกันอยู่ที่นี่.

นั่นมันควรจะมองเห็นปฐมเหตุกันในลักษณะอย่างนี้ นั่นคือพระธรรม. **เราจึงนึกถึงพระธรรมก่อน เพราะมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก** เหมือนกับคัมภีร์คริสเตียน เขาก็ถือว่า พระเจ้านั้นมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก. เราก็ว่าพระธรรมนั้นมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก.

เรื่องถัดมาก็คือเรื่อง **พระพุทธเจ้า** พระพุทธเจ้าในแง่ที่เป็นบุคคล เราเรียกว่าพระพุทธเจ้า เคี้ยวจะไปนึกเสียว่า : ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต,



ผู้ใดเห็นตถาคตผู้หนึ่งเห็นธรรม เอาพระธรรมกับตถาคตเป็นอันเดียวกัน อย่างนี้จะฟังไม่ถูก. เคี้ยวเรากำลังพูดถึงพระพุทธเจ้ากันในลักษณะที่เป็นบุคคล ที่จะตรัสรู้ธรรม ที่จะพบธรรมธาตุ แล้วจะเปิดเผยธรรมธาตุ.

นี้ก็หมายความว่า พุทธะนี้ คือผู้หรือต้นเหตุอีกอันหนึ่ง ซึ่งทำให้ธรรมหรือพระธรรมปรากฏออกมา พระธรรมไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ ทั้งที่อยู่ในที่ทั่วไป หรือในตัวบุคคลนั่นเอง; แต่พระธรรมนั้นยังไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ จนกว่าจะเกิดบุคคลชนิดที่เป็นพระพุทธเจ้า.

เป็นพระพุทธเจ้าก็เป็นเพราะพระธรรม เพราะรู้ธรรม. ครั้นรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำให้ธรรมะนี้ปรากฏ; จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุที่ทำให้ธรรมปรากฏออกมาในโลก ปรากฏขึ้นในโลก แล้วก็แพร่หลายไปในโลก แล้วทำให้มีประโยชน์เกิดขึ้นแก่โลก เพราะการที่ธรรมมีอยู่ในโลก.

ประโยชน์ที่เกิดจากพระธรรมมีขึ้นในโลก คือโลกเต็มไปด้วยประโยชน์ที่สูงสุด จนกระทั่งเกิดพระสงฆ์. ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ไม่เกิดพระสงฆ์ นั้นไม่เห็นชัดอยู่; แต่ว่าถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า พระธรรมก็ไม่ปรากฏ แก่จิตใจของสัตว์ธรรมดา.

พระพุทธเจ้า คือ สัตว์ที่ดีที่สุดในแง่ของความเจริญทางจิตใจ คือสิ่งที่เรียกว่าโพธิ. คนธรรมดากลายเป็นพระพุทธเจ้าไปดังนี้ ก็เพราะกฎของ อิทัปปัจจยตา ที่ให้เป็นไปกฎธรรม ในลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการที่ถูกต้อง; ในโลกนี้จึงเกิดบุคคลชนิดพระพุทธเจ้าขึ้นมา.

ที่นี้ ก็ดูกันให้ดี. พระสงฆ์นี้เล่า ที่ปลื้มตัวออกไปได้ ก็มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้สอน; เกิดพระสงฆ์ขึ้นมา เป็นพระสงฆ์จริงก็เพราะพระธรรมที่ได้รับจาก

**พระพุทธเจ้า.** พระพุทธเจ้าท่านก็ไม่ตรัสว่า เราเลือกคนให้เป็นพระสงฆ์ได้; แต่ท่านแนะนำให้บุคคลประพฤติธรรมจนเป็นอริยบุคคล : เป็นอริยสงฆ์ ๔ คู่ ๘ พระองค์อะไรขึ้นมาได้; พระสงฆ์ก็เกิดขึ้นเพราะธรรม ที่ได้รับการชี้แจงจากพระพุทธเจ้า. พระสงฆ์ก็ได้รับผลของธรรม แล้วได้เผยแพร่วรรณ ได้สืบอายุพระธรรม.

ใครจะพูดคำไหนก็กลายเป็น อิตถิปัจจตา คำนั้น : พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระธรรม นั้นแหละคือลักษณะของ อิตถิปัจจตา คือเพราะบันดาลของพระธรรม; หรือจะพูดว่า พระสงฆ์เกิดขึ้นเพราะพระพุทธเจ้า ทำให้บุคคลมีความสว่างไสวเกิดเป็นหมู่คณะขึ้นมา นี่ก็เป็น อิตถิปัจจตา คือเพราะพระพุทธเจ้า. การได้รับผลของธรรมนี้ มันก็เข้าไปตามกฎเกณฑ์ของ อิตถิปัจจตา. การที่เผยแผ่ธรรมะให้กว้างออกไปให้มากออกไป มันก็ไม่ผิดไปจากกฎเกณฑ์ของ อิตถิปัจจตา. นี่มันเป็นกฎเจ้านาย เสียเรื่อยไปอย่างนี้.

ที่นี้ สืบอายุพระธรรมไว้ได้ สืบอายุพระศาสนาไว้ได้โดยพระสงฆ์ มันก็มีลักษณะแห่ง อิตถิปัจจตา อยู่ในการสืบอายุพระศาสนา เพราะมีการสืบจึงมีอยู่ เพราะมีการสืบที่ถูกต้อง มันจึงมีอยู่อย่างนี้.

นี่จะเห็นได้ว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ แยกกันไม่ได้ เหมือนไม้ ๓ อัน อยู่ได้ด้วยการที่มีความเนื่องกันในภายใน สัมพันธ์กันในภายในตามกฎเกณฑ์ของ อิตถิปัจจตา จึงอยู่ได้. เมื่อเราพูดว่าเนื่องกันก็ตาม เมื่อเราพูดว่าสัมพันธ์กันก็ตาม อะไรก็ตาม มันเป็นความหมายของ อิตถิปัจจตา ไปหมด นี่เรียกว่า เราดูกันที่ตัวที่องค์ ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบแต่ อิตถิปัจจตา อย่างที่ว่ามัน.

ที่นี้ เราจะดูกันที่มูลเหตุ : เพราะเหตุใดจึงได้เกิดพระรัตนตรัยขึ้นในโลก ? คิดดูให้ดีว่า เหตุใดจึงเกิดมีพระรัตนตรัยขึ้นในโลก เพราะใคร ๆ ก็พูดได้

อย่างไม่มีผิดว่า ก่อนนี้ก็ไม่มีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลก; และพระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลกทีหลัง ในลักษณะอย่างไร?

นี่ขอเตือนว่า ถ้ามีแต่พระธรรม ยังไม่เรียกว่า พระรัตนตรัยนะ ถ้าเรียกว่าพระรัตนตรัย ต้องครบทั้ง พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์.

เหตุที่ทำให้พระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลกนั้น พุทฺธอย่างที่ไม่ต้องกลัวผิด คือ กำปั้นทุบดินแล้วไม่มีผิด ว่ามันเพราะ อิทัปปัจจยตา เพราะอำนาจของ อิทัปปัจจยตา พระรัตนตรัยจึงได้เกิดขึ้นในโลก.

ดูกันไปซิ! ดูกันไปทีละอย่าง ว่าโลกในสมัยแรกที่สุด ที่มนุษย์ยังไม่มีโลกในสมัยที่มนุษย์ยังไม่มี หรือว่าไม่มีสิ่งที่มีชีวิตเลยก็ได้; แล้วโดยกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ทำให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตเล็กๆ น้อยๆ เป็นสัตว์เซลล์เดียว เป็นสัตว์หลายเซลล์ เป็นประเภทพืช ประเภทสัตว์ขึ้นมา นี่คือกฎของ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ ก็มาถึงสัตว์ที่มีชีวิต มันมีสัตว์ขึ้นมาในโลกนี้แล้ว กระทั่งว่ามันมีคนขึ้นมาในโลกนี้แล้ว แต่มีคนในระดับที่เหมือนสัตว์ คนที่ยังไม่รู้อะไร ยังคงครึ่งคนครึ่งสัตว์ หรือยังเหมือนสัตว์.

นี่โลกในสมัยนั้น มันรู้จักแต่เรื่องทางวัตถุ ที่มันเป็นได้เพียงเท่านั้น มันก็เพราะกฎเกณฑ์ อิทัปปัจจยตา มันมีเพียงเท่านั้น มันทำได้เพียงเท่านั้น โลกวิวัฒนาการมาได้เพียงแค่ว่า มีสิ่งที่มีชีวิตเป็นสัตว์หรือมีคนชนิดที่ยังคล้ายสัตว์ รู้จักแต่วัตถุ.

ช่วยหลับตานึกกันสักหน่อยว่า ในสมัยนั้น สมัยที่โลกมีแต่คนที่ยังคล้ายสัตว์ เขาไม่มีความรู้เรื่องทางจิตใจ รู้แต่เรื่องทางวัตถุ เหมือนวัวควายในทุ่งนาเวลานี้

จะรู้แต่เรื่องทางวัตถุ ญวกินเข้าไป หรืออะไรก็ทำลงไป มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุทั้งนั้น เรื่องจิตใจยังไม่มี นี่โลกในสมัยที่รู้จักแต่วัตถุ เพราะ อิตถิปัจจตา มันทำได้เพียงเท่านั้น มันมีเพียงเท่านั้น.

ด้วยอำนาจของ อิตถิปัจจตา มันไม่ยอมให้หยุด มันบังคับกาลให้ผันรวนเวียนเปลี่ยนแปลงไปอีก มันก็มาถึงสมัยที่โลกได้เปลี่ยนมาเป็นโลกอีกระดับหนึ่ง คือมาถึงสมัยที่มนุษย์หรือคนนี่ จะทนทำอย่างสัตว์อยู่ไม่ได้อีกต่อไป. ขอให้อมองดูให้ดีว่ามันมีคนทีแรก แต่มันยังทำอย่างสัตว์ ครั้นมาถึงสมัยหนึ่ง คนพวกนั้นมันทนไม่ได้ ที่จะทำอย่างสัตว์อยู่อย่างนั้น มันจึงเปลี่ยนแปลง ๆ มาทำอะไรผิดไปจากสัตว์.

นี่ก็คือ อิตถิปัจจตา ทำให้เกิดกฎหมายขึ้นมา กฎหรือระเบียบขึ้นมา ในหมู่สัตว์เหล่านั้น กระทั่งเกิดศีลธรรมขึ้นมาในหมู่คนเหล่านั้น. นี่ไปอ่านเรื่องกำเนิดของธรรมชาติของศีลธรรมของกฎหมายดูว่ามันมีความเจริญขึ้นมา ในลักษณะที่จะปล่อยไปเหมือนเดิมไม่ได้ จึงสมมติพระเจ้าสมมติราช คนแรกขึ้นมาในโลก มีกฎเกณฑ์อย่างนั้น มีกฎเกณฑ์อย่างนี้ ในขั้นที่เรียกว่า Primitive กันนั้นแหละ มันก็มีมนุษย์ที่ทนอยู่ไม่ได้ที่จะอยู่ตามเดิม มันเปลี่ยนมาถึงขนาดที่จะต้องมีความรู้ทางกฎหมาย ทางศีลธรรม แล้วมันก็ดีขึ้น ๆ โดยกฎเกณฑ์ของ อิตถิปัจจตา.

ต่อมาก็มาถึงสมัยที่สูงขึ้นไปอีก คือสมัยที่โลกหรือคนในโลกไม่อาจจะพอใจอยู่ได้เพียงแค่ผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย นี่หมายความว่า ทีแรกนั้นเขาพอใจอย่างยิ่งในผลของศีลธรรมและกฎหมาย ยกมือท่วมหัว ร้องตะโกนว่าราชา ๆ ๆ นี่นี่ถือเอาตามข้อความในพระบาลีที่หมื่นกายน.

คำว่า **ราชา** เกิดขึ้นเพราะประชาชนพอใจ ในความสงบสุขที่ได้รับจากกฎเกณฑ์ที่บุคคลนั้นได้ช่วยตั้งขึ้นและรักษา. คำว่า **ราชา** **ราชา** นี้แปลว่า **พอใจ ๆ**

ยินตี พอใจ ร้องตะโกนว่า ยินตี พอใจ นั่นแหละเป็นภาษามาลีว่า ราชา. คำแรกหลุดออกมา เรียกคนนั้นว่าราชา เพราะเขาทำความพอใจให้ถึงที่สุด.

ต่อมา มนุษย์ไม่อาจจะพอใจอยู่เพียงแค่ผลของศีลธรรม หรือกฎหมาย มันจึงเกิดมนุษย์อุตรัตินั่นต่อไปอีก ไปหาสิ่งที่จะให้เกิดผลดีในทางสันติสุข สงบสุข ในจิตใจที่ยิ่งไปกว่าผลที่กฎหมายหรือศีลธรรมจะช่วยบันดาลให้ได้ นี่มันจึงเกิดสิ่งที่สูงกว่านั้นขึ้นมา คือธรรมะที่สูงไปกว่าศีลธรรมและกฎหมาย คือเป็นความสุขที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุ ไม่ต้องอาศัยการเนืองด้วยสังคม ไม่ต้องอาศัยของนอก ๆ อย่างนั้น แต่เป็นความสุขที่อาศัยเรื่องทางจิตใจ อันลึกซึ้งอย่างยิ่ง คือเกิดสิ่งที่เรียกว่าฉาน หรือวิปัสสนาขึ้นมา.

การปฏิบัติทางจิตใจเพื่อให้จิตสงบเย็นแน่วแน่มั่นไป นี้เรียกว่า **ฉาน**; ส่วนการค้นคว้าที่ให้อำนาจในความจริงต่าง ๆ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เรียกว่า **วิปัสสนา**.

ที่นี่ คนก็มาสนใจความสุข ที่สูงไปกว่าที่จะได้รับจากวัตถุ หรือจากกฎเกณฑ์ หรือจากศีลธรรม มาสนใจความสุขที่จะได้จากฉาน หรือจากวิปัสสนา ค้นคว้าในเรื่องนั้นมากขึ้น ๆ. ในระยะหนึ่ง วิปัสสนาก็เป็นไปถึงที่สุด เกิดบุคคลประเภทปัจเจกพุทธะ หรือพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นมา ก่อน ได้รับประโยชน์สุขสูงสุด เป็นนิพพานเหมือนกัน แต่ไม่ทำหน้าที่ ไม่เกี่ยวกับผู้อื่น ไม่สอนผู้อื่นเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

นี่พระรัตนตรัยยังไม่เกิด การที่เกิดแต่พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เรียกว่า พระรัตนตรัยยังไม่เกิด; แต่ก็ได้เกิดพระปัจเจกพุทธเจ้าขึ้นมาแล้ว ตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ของมนุษย์ที่ไม่พอใจแต่เพียงผลของศีลธรรมหรือกฎหมาย. มันมีความผลักดันอย่างยิ่งในภายใน ที่ทำให้มนุษย์ทนอยู่ไม่ได้.

ทีนี้ต่อมา ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิตทัปปัจจยตา อีกเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดบุคคลประเภท **สัมมาสัมพุทธะ** ขึ้นมาในโลก นี่ก็ไม่ต้องอธิบาย ก็มี พระธรรม พระสงฆ์ติดตามมา; พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มีขึ้นจนครบถ้วนบริบูรณ์ทั้ง ๓ อย่าง เรียกว่ามีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นมาแล้วในโลกนี้ ปรากฏแล้วในโลกนี้ ด้วยอำนาจของอิตทัปปัจจยตา ที่มีผลกักตันอยู่ภายในแห่งจิตใจของมนุษย์ ต้องการสิ่งที่ดีกว่า จริงกว่า ประเสริฐกว่า ไม่มีหยุด มันจึงได้เกิดสิ่งที่ประเสริฐที่สุดขึ้นมาในโลกนี้ เรียกว่ามันเป็นไปตามความผลกักตันแห่งกฎ อิตทัปปัจจยตา.

กฎเกณฑ์อันนี้ควรจะเรียกว่า **พระเจ้าในพุทธศาสนา** บันดาลให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นและเป็นไป. ในศาสนาไหนก็ตาม ถ้ามีพระเจ้าจริง ต้องมีความหมายอย่างนั้น ถ้ามีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคลอย่างนั้นอย่างนั้น นั่นเป็นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ หรือคนแก่ที่มีความรู้สึกอย่างลูกเด็ก ๆ มีพระเจ้าอย่างเป็นบุคคล ก็คือว่าพระเจ้าอย่างที่เขาพูดกันนั้นแหละ นั่นพระเจ้าสำหรับลูกเด็ก ๆ อย่าเอามาปนกันกับพระเจ้า อิตทัปปัจจยตา.

พระเจ้า อิตทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าจริง สร้างสิ่งทั้งหลายได้จริง ควบคุมสิ่งทั้งหลายได้จริง ทำลายสิ่งทั้งหลายได้จริง เรียกว่าวิวัฒนาการของสิ่งทั้งหลายทางกายก็ดี ทางใจก็ดี เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิตทัปปัจจยตา ซึ่งควรเรียกว่าพระเจ้า.

นี่เรียกว่ามีความสูงสุดขึ้นมาได้ถึงขนาดนี้ ขนาดมีพระรัตนตรัยในโลกนี้ เพราะอำนาจของอิตทัปปัจจยตา. ดังนั้นอาตมาจึงระบุว่า อิตทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัย อย่างน้อยก็โดยกฎเกณฑ์ของ อิตทัปปัจจยตา และความเปลี่ยนแปลงอย่างนั้น มันก็คือเป็นตัว อิตทัปปัจจยตา อยู่ในตัว **ทำให้เกิดภาวะสูงสุดขึ้นในมนุษย** **พ้นจากความเป็นทาส.** คำนี้ฟังไม่ค่อยไพเราะ แต่เป็นความจริงอย่างยิ่ง :

ก่อนนี้เราเป็นทาส เป็นข้า เป็นทาส เคี้ยวเราหลุดพ้นจากความเป็นทาส เพราะ  
การเกิดขึ้นแห่งพระรัตนตรัย.

ขอให้มองดูกันง่าย ๆ ทั่ว ๆ ไป สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายเป็นทาสของอวัยวะ  
แห่งกามราคะ. อวัยวะแห่งการสืบพันธุ์ก็ตาม อวัยวะแห่งกามราคะก็ตาม เป็นนาย  
เป็นพระเจ้าเหนือสัตว์ที่มีชีวิต. นิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นทาสของอวัยวะแห่งกาม-  
ราคะ. ต่อเมื่อรู้ธรรมะ อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุดอย่างพระพุทธเจ้าสอน จึงจะเป็นไท  
พ้นไปจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะ จะเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ  
หรืออะไรก็ตามใจ ซึ่งล้วนแต่เป็นอวัยวะที่จะให้ตกเป็นทาสแห่งกามราคะ.

ทีนี้ ก็พ้นจากความเป็นทาสของความที่ต้องโกรธ ความที่พอมืออะไรมา  
ให้โกรธ เราโกรธโกรธ เราโกรธเป็น โกรธเก่ง โกรธง่าย โกรธได้ง่าย ๆ. นี่เรา  
เป็นทาสของความเป็นอย่างนั้นมานานแล้ว เคี้ยวนี้เราก็พ้นจากความเป็นทาส เพราะ  
การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของพระพุทธเจ้า.

ทีนี้ เราพ้นจากความเป็นทาสของความกลัว เรากลัวตาย จะเข้าโลงอยู่แล้ว  
ก็ยังกลัวตาย นี่ไปตุก็แล้วกัน เด็ก ๆ ก็กลัวตาย อะไรก็กลัวตาย เป็นทาสของ  
ความกลัว เคี้ยวนี้ก็พ้นจากความเป็นทาส เป็นไท คือไม่กลัว.

ด้วยอำนาจของความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา จะทำให้กลัวสิ่งใด จะเป็น  
ความตาย หรือยิ่งไปกว่าความตาย หรืออะไรก็ตามใจ ไม่มีอะไรที่ต้องกลัวแล้ว.  
นี่เมื่อรู้จักตัว อิทัปปัจจยตา ถึงที่สุด มันพ้นจากความเป็นทาส แต่เป็นไท พ้นจาก  
ความเป็นทาสของความโง่ ความหลง. ความพะวง ความสงสัย ความยึดมั่นถือมั่น.  
ก่อนนี้เราเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ เคี้ยวนี้เราเป็นไท เพราะคำสอนของพระพุทธเจ้า  
ที่ทำให้รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา

ลองคิดดูซิ พ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะอย่างเดียวเท่านั้น ก็วิเศษประเสริฐแสนที่จะกล่าว แต่คนไม่ชอบ คนทั่วไปในโลก สัตว์ทั่วไปในโลก ไม่ชอบที่จะพ้นจากความเป็นทาสของอวัยวะแห่งกามราคะเป็นต้น นี่มันจึงเป็นทาสของกามราคะ หรือเป็นทาสของการสืบทอด หรือเป็นทาสของความยุ่งยากลำบากต่างๆ มันต้องการด้วยความโง่ ด้วยอวิชชาสัมผัสต่ออารมณ์เหล่านั้น แล้วมันก็สมัครเป็นทาส ไม่ต้องการเป็นไท. อย่างนี้ อธิปไตยจายตา ฝ่ายตรงกันข้ามมันช่วยให้สำเร็จ คือเป็นฝ่ายที่ทำให้เกิดทุกข์แน่นอนเด็ดขาดเหมือนกัน มันช่วยให้สำเร็จตามนั้น ให้ได้เป็นทุกข์.

ทีนี้ถ้าว่า เราได้รู้เรื่องอธิปไตยจายตา ที แจ่มแจ้ง แท้จริง มันกลับเป็นตรงกันข้าม คือ อธิปไตยจายตา ในส่วนที่จะช่วยให้ชนะต่อสิ่งที่ทำให้เป็นทุกข์. นี่คนธรรมดาเขาไม่ชอบ เขาต้องการเป็นทาส เป็นทาสของอารมณ์ เป็นทาสของความโลภ ความโกรธ ความหลง เขาสมัครอย่างนั้น; แต่ความรู้ที่แท้จริงนั้นมันนำไปสู่ความเป็นไท.

นี่ลองคิดดูก็แล้วกัน ว่าได้พ้นจากความเป็นทาสของอารมณ์เหล่านั้น มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. นี่ขออภัยที่พูดตรงๆ อย่างนี้เพื่อประหยัดเวลา ว่าพ้นจากความเป็นทาสของกิเลสตัณหา มันเป็นเรื่องบ้าหรือเรื่องดี. ถ้าเป็นเรื่องดี ทำไมจึงไม่ทำกัน; เพราะฉะนั้นมันก็ต้องเป็นเรื่องที่ **หลงเอาเรื่องบ้าเป็นเรื่องดี**, มันเป็นเรื่องดีของคนบ้า; มันควรจะให้กลายเป็นเรื่องดีของคนดี. มันเป็นเรื่องต่ำหรือว่าเป็นเรื่องสูง มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ.

ถ้ามันรู้เรื่อง อธิปไตยจายตา มันก็รู้เรื่องสูงอย่างถูกต้อง ถ้ามันรู้อธิปไตยจายตา ไม่ดี มันก็เอาเรื่องต่ำมาเป็นเรื่องสูง แล้วก็สมัครเป็นทาส. ทีนี้เราต้องการให้เป็นไปในทางที่ดี ถูกต้องหรือควรจะเป็น มันก็ต้องเป็นไปในทางที่ว่า



มันจะดับทุกข์ได้ ไม่เป็นทาส แต่เป็นไท; ต้องการจะเอาชนะความทุกข์ให้ได้ ตามกฎเกณฑ์นี้ นี่ก็คือการช่วยเหลือของไตรสิกขา.

อิทัปปัจจยา ในฝ่ายดี ฝ่ายถูกนั้น เราจะเรียกว่าไตรสิกขา. พอเรามี ไตรสิกขา ก็หมายความว่า เรามีเรื่องของอิทัปปัจจยา ฝ่ายที่ดีแท้ ไม่หลงเอาผิด เป็นถูก เอาชั่วเป็นดี เหมือนปดุงชนทั่วไป; ก็เลยต้องนึกถึงสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา กันอีกเรื่องหนึ่ง ตามหัวข้อที่ว่า อิทัปปัจจยา ในฐานะที่เป็นพระรัตนตรัยและเป็น ไตรสิกขา.

พอมาถึงเรื่อง **ไตรสิกขา** ก็อยากจะขอให้ระลึกถึงคำที่พูดไปหยก ๆ หนึ่งว่า ไตรสิกขาที่เป็นความก้าวหน้าความจริงนั้น มันก็เกิดขึ้นจากการทนอยู่ไม่ได้ ในการที่จะทนอยู่ในสิ่งที่ต่ำทราม เราทนอยู่ไม่ได้อีกต่อไป ในการที่จะทนอยู่ในสิ่งที่มันต่ำทราม, เพราะความรู้เรื่อง อิทัปปัจจยา หรือกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยาอีก นั้นเอง ที่มันทำให้เราทนอยู่ไม่ได้ ที่จะทนอยู่ในสิ่งที่เลวๆ หรือต่ำๆ หรือเป็นทุกข์. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา คือระเบียบปฏิบัติสำหรับปลดปล่อยเสียจากความทุกข์นั้นมันก็มีขึ้นมา. แต่นั่นก็คือกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยา ส่วนหนึ่งอีกนั่นเอง.

ลำดับแรกเราได้รับความทุกข์ แล้วเราไม่ยอมทน เราก็จะแก้ไข. ที่นี้ ลำดับ ๒ เราเห็นว่า มันยังมีความสุขที่ยิ่งๆ ขึ้นไป เราก็ไม่ยอมหยุด เราก็ก้าวหน้า: นี่ขอให้มองดูให้ดี ๆ ว่า มันต้องเป็นมาอย่างนี้ มันต้องเดินมาอย่างนี้. ในขั้นแรก เราต้องเห็นว่า เท่าที่มันเป็นอยู่นั้น มันทนไม่ได้ มันเป็นความทุกข์ มันทนไม่ได้ และไม่ยอมทน จึงค้นคว้าๆ และแก้ไขๆ พอปัญหาหรือความทุกข์ในระดับนั้นหมดไป หรือพอทนได้ เราก็เกิดมารู้ในลำดับต่อไปลำดับที่ ๒ ว่า มันยังมีที่ดีกว่านั้นอีก คือ สูงไปกว่านั้นอีก ฉะนั้น เราจึงค้นคว้าต่อไป แก้ไขต่อไป ไม่ยอมหยุด เราก็เลย ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านเรียก.

ท่านไม่ได้เรียกอะไรมากมาย วิเศษวิโสเหมือนพวกเรายากจะเรียก; ท่านเรียกว่า : *อนโต ทุกขสฺส* – ที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์; เท่านั้นพอ. อย่าไปพูดถึงความสุขสวรัควิมาน มันจะบ้าหนักขึ้นไปอีก. อย่าลืมนะว่า เราไม่ยอมทนอยู่ในปัญหาที่ยากลำบาก แล้วต่อมาเรารู้ว่า ยังมีดีกว่านั้นอีก ที่สูงไปกว่านั้นอีก เราก็ทำจนถึงที่สุด แล้วก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าดับทุกข์หรือสิ้นทุกข์ เพราะฉะนั้นพระนิพพานมีความหมายเพียงเท่านี้; อย่าไปเข้าใจผิดๆ ให้มันมากไปกว่านี้.

นี่แหละคือการที่สัตว์ในโลกตื่นรนค้นคว้า แก่ไข จนเกิดบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า. ฟังดูคล้าย ๆ กันว่าเรื่องนิดเดียว แต่เรื่องมันมาก ต้องมีมาเป็นลำดับ ๆ ๆ ไม่รู้ก็บ่บ่ก็กลับ มาเป็นลำดับ ๆ จนเกิดพระพุทธเจ้า ช่วยทำให้ทุกคนเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย กันนี้ พ้นจากทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ได้.

ตรงนี้อาจจะพูดเป็นสิ่งที่พิเศษสักหน่อยว่า สิ่งที่เราเรียกว่าไตรสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันก็เคยมีในระดับต่ำ ๆ มาก่อน ไม่ถึงกับทำให้บรรลุนิพพานได้; ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” นี้จะต้องมีมาแล้วก่อนพระพุทธเจ้าเกิด แต่เป็นไตรสิกขาชนิดที่ต่ำ ๆ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ครบทั้ง ๓ อย่าง แต่ต่ำอยู่. ต่อเมื่อเกิดพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะถึงที่สุด แล้วมันจึงเกิดผลที่สูงสุดและแท้จริง คือนิพพาน.

เพราะฉะนั้น คนหรือครูบาอาจารย์ก่อนพระพุทธเจ้า ก็ได้พบหลัก ๓ ประการนี้แล้ว เพราะว่าหลัก ๓ ประการนี้ มันเป็นเรื่องสากลตามธรรมชาติ อธิปไตยตามธรรมชาติ บังคับให้เกิดขึ้นมาในความรู้สึกได้.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ โดยเข้าใจคำ ๓ คำนี้ให้ดี ๆ ว่ากฎของไตรสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา นี้ มันเป็นความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่ยอมหยุดในการที่จะแสวงหาสิ่งที่ดีขึ้น ไป นั่นแหละเรียกว่าวิวัฒนาการทางจิตใจ ทางวิญญาณ.

พอเอ่ยถึง **วิวัฒนาการ** มันก็กลายเป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ไปทันที ไม่มีอะไรวิวัฒนาการได้โดยปราศจาก อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ตามความรู้สึกของสัญชาตญาณที่ชนชาวจะพบสิ่งที่พอใจนี้ หรือกับทุกข์ได้เป็นที่พอใจนี้ มันทำให้ไม่หยุด มันก็พบได้ในที่สุด แม้ว่าเคยพบสิ่งผิด ๆ มาตั้งหลายครั้งหลายหน ก่อนแต่จะพบสิ่งที่ถูก; ฉะนั้นจึงมีศาสนานานาชนิด สอนอย่างนั้น สอนอย่างนี้ สอนอย่างโน้น เหลือซากอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้. แต่พระพุทธเจ้าท่านไปของท่านอย่างถูกต้องเรื่อยไปจนถึงที่สุด มันก็เหมือนกับว่ามาเสริมยอดให้แก่ไตรสิกขาที่เขาค้นพบเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ ดังนั้นมันจึงเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ที่ว่าเราเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

เอาละที่นี้จะขอร้องสักนิตหนึ่งว่า ช่วยสังเกตกำหนดจดจำให้ดีๆ ในความหมายของคำ ๓ คำนี้ คือไตรสิกขา คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่ ๓ คำ.

คำว่า ศีล นั้น อย่าหลับหูหลับตา ทำจิตใจแคบ ๆ พุทแต่ว่า : ปาณาติปาตา อะไรอย่างนั้น นั่นมันเป็นศีลของลูกเด็ก ๆ เห็นและพูดตามที่ผู้ใหญ่สอน. คำว่า “ศีล” นั้นต้องจำกัดความลงไปว่า “**ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง**” **ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง** ทางกาย ทางวาจา ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม. กาย วาจาของเราเป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งทางส่วนตัวและส่วนสังคม นี่คือการบัญญัติหรือจำกัดความทั้งหมดของคำว่าศีล. ไปค้นเอาเถอะ ศีลก็สิบข้อ ร้อยข้อ พันข้อ หรือว่ามันจะมีสักกี่แสนข้อก็ตามใจ คำว่าศีลจะต้องมีความหมายเพียงเท่านั้น คือ **กาย วาจาที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ทั้งเพื่อส่วนตัว และเพื่อสังคม.**

ดังนั้นทุกคนทั้งศีลได้เอง และจะถูกตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านตั้ง ถ้าถือหลักอันนี้; นี่พูดอย่างนี้คล้ายกับจ้วงจาบพระพุทธเจ้า แต่ว่าเป็นความจริงที่สุดเพราะพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายอย่างนี้ในการบัญญัติศีล. ที่นี้เมื่อเราทำความเข้าใจ

ของท่าน. สิ่งที่เราบัญญัติขึ้นมา ก็เหมือนกันกับที่ท่านบัญญัติ; ฉะนั้นเราอาจจะมีศีลของเราได้ และเป็นศีลจริงด้วย และมีกันจริงๆ ด้วย ไม่ใช่มีแต่ปาณาติปาตาเหมือนนกแก้วนกขุนทอง ซึ่งเคยว่าเป็นอย่างนั้นทั้งนั้น.

พูดว่า ศีล แต่มันก็ไม่มีศีล รักษาศีลจนตาย ก็ไม่เคยมีศีล เพราะว่าไม่เข้าถึงใจความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าศีล คือความถูกต้องทางกาย ทางวาจา ทั้งเพื่อส่วนตัวและส่วนสังคม.

ที่นี่ คนเขาก็จะแย้งว่า อย่างอะไรเรียกว่าถูกต้อง? รู้ได้เองหรือ? บอกว่า  
รู้ชี้ : ถ้ามันไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน ตัวเองก็ไม่เดือดร้อน นั่นแหละคือถูกต้อง. อย่าไปหวังให้ใครมาช่วยบอกช่วยชี้ว่าถูกต้อง เรารู้ของเราเองว่า นี่มันไม่ทำอันตรายใคร ไม่ทำอันตรายตัวเรา และไม่ทำอันตรายผู้อื่น นั่นแหละคือถูกต้อง; ฉะนั้นกาย วาจา ที่ไม่ทำอันตรายตัวเราเอง ไม่ทำอันตรายผู้อื่นด้วย นั่นคือถูกต้อง และก็เป็นที่ศีลเท่านั้น.

ที่นี่ ก็มาถึงสมาธิ **สมาธิคือความมีจิตใจที่อบรมดีแล้ว** คือมีสมรรถภาพแล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ : จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นก็พอ. สมาธิพูดแต่เพียงว่า จิตใจที่อบรมดีแล้ว เท่านั้นแหละพอ; แต่ต้องประกันไว้อีกหน่อยว่ามันจะไม่ผิดไปได้, ก็คือว่า มีสมรรถภาพในการที่จะทำหน้าที่ของมัน แล้วก็พร้อมที่จะมีความสุขตามธรรมชาติ.

ขอให้มองดู ว่าเราอบรมจิตใจนี้ อบรมทำไหนดก็ตามใจเถอะ การอบรมจิตใจโดยหลักของสมาธินี้ คืออบรมให้มันมีสมรรถภาพ **เมื่อมันมีสมาธิแล้วมันก็กลายเป็นจิตใจที่มีสมรรถภาพ** ที่จะทำงาน ทำหน้าที่ทางจิตใจได้ถึงที่สุด

แล้วพร้อมกันนั้น มันมีการได้รับความสุขตามธรรมชาติ. ทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จะมีความสุขอยู่ในจิตใจที่เป็นสมาธิ ใจเองตามธรรมชาติ.

ฉะนั้น ผลที่ได้มันจึงเกิดเป็น ๒ อย่าง คือจิตใจที่มี**สมรรถภาพ** และจิตใจที่มี**ความสุข** อยู่ได้ตามธรรมชาติ. ถ้ามีจิตใจอย่างนี้ เรียกว่ามีสมาธิ มีความเป็นสมาธิในจิตใจนั้น.

ลองคิดดูว่า มันเป็นของสากลหรือไม่สากล? มันต้องการกันแต่พวกพุทธบริษัทหรือว่าคนทั้งโลกก็ต้องการ? จิตใจชนิดนี้มันต้องการกันแต่พวกเราหรือคนทั้งโลกเขาก็ต้องการ? จะเห็นว่าคนทั้งโลกก็ต้องการ. เพราะเหตุไร? เพราะธรรมชาติมันกำหนดไว้อย่างนั้น; เพราะว่า อิตัมปัจจยตา กฎเกณฑ์ของธรรมชาติมันผลัดมาแต่ในทางอย่างนี้ มันจึงต้องการเหมือนกันทุกคน; แต่แล้วไปทำผิดทำชั่วเสียเอง จนเกิดแตกแยกกัน.

ทีนี้ มาถึง **ปัญญา**. สิ่งที่เราเรียกปัญญานี้ ก็แปลว่า **ความรู้-รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้**. จากคำว่า รอบรู้ แต่ในสิ่งที่ควรรู้, แล้วก็อย่างเพียงพอ, แล้วก็สำหรับมนุษย์. ที่แรกต้องพูดว่า **ความรู้**, หมายความว่า มันไม่ใช่อย่างเดียว จึงใช้คำว่ารอบรู้; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่จำกัดไว้ว่า **เฉพาะสิ่งที่ควรรู้**, อย่าให้มันเลยเถิดไป ถึงสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ก็ได้.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นโรครำคาญ คืออยากจะรู้แต่สิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ส่วนสิ่งที่จำเป็นจะต้องรู้กลับไม่รู้ และไม่อยากรู้. นี่แหละมนุษย์จึงมีความทุกข์ลำบาก เตือนครั้นยังขึ้นทุกที ไปชวนชวนในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ มากกว่าในสิ่งที่ควรจะต้องรู้. ทีนี้ในสิ่งที่ควรจะต้องรู้ **ก็ต้องรู้ชนิดที่เรียกว่าเพียงพอ** อย่าให้มันขาด.

ต้องเพียงพอสำหรับใคร ? ก็เพียงพอสำหรับมนุษย์. ถ้ามันจะมีสัตว์ที่สูงกว่ามนุษย์ก็ช่างหัวมัน เพราะว่าเราเป็นมนุษย์เท่านั้น เรารู้เท่าที่มันเพียงพอแก่ความเป็นมนุษย์แล้วก็พอแล้ว เรียกว่าปัญญาในพระพุทธศาสนา. พระพุทธเจ้าท่านก็รู้เท่านั้น แต่ว่าท่านรู้หมดทุกอย่างที่ควรรู้ ; ที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ ท่านก็ไม่ต้องรู้เหมือนกัน.

ข้อนี้เคยมีปัญหาที่ถามกันขึ้น แล้วก็ตอบไม่ได้ ; คือปัญหาว่าพระพุทธเจ้ารู้ทุกอย่างรู้จนกระทั่งว่าอะไรก็รู้ทั้งนั้นแหละ. เอามาพูดจินตนิเวศน์ได้ไหม ? เอามาขบถยนต์เจียนได้ไหม ? มันก็เลยตอบไม่ได้. เพราะว่าความหมายของคำว่า “สัพพัญญู” ของพระพุทธเจ้าท่านนี้ ที่มียืนยันในที่หลายแห่งว่า มันเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับความดับทุกข์เท่านั้น ที่พระองค์รู้หมด และรู้แล้ว รู้เสร็จแล้ว รู้หมดแล้ว เฉพาะที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ ในทุกแง่ ทุกมุม ทุกชนิด ทุกประเภท ของสัตว์คือรู้เผื่อสัตว์ทั้งหลายด้วย ; มันจะเป็นสัตว์ชนิดไหนประเภทไหน พระพุทธองค์รู้แทนให้หมดได้ แล้วมาสอนได้. นี้เรียกว่า สัพพัญญู แปลว่ารู้ทุกอย่าง ที่มนุษย์ควรจะรู้เพียงพอสำหรับความเป็นมนุษย์. ที่นี้ถ้าออกไปจากนั้น ก็ไม่ทรงสนใจจะรู้ ; หรือถ้าออกไปจากนั้นอีก ท่านก็ยังไม่รู้ ก็ยังต้องเรียน ; แต่ว่าถ้ามันเป็นกรณีที่เกี่ยวข้องกับความดับทุกข์แล้ว ทรงเป็นสัพพัญญูแน่ ; สรรเพชญหรือสัพพัญญู นี่คำเดียวกัน ; สรรเพชญก็เป็นคำเดียวกับสัพพัญญู ซึ่งแปลว่า รู้ทั้งหมด.

ลองนึกกันดูว่า ธรรมชาติผลักโสคนเรามาตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัตตยตาจนต้อง มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้นมันทนอยู่ไม่ได้ ; มันทนอยู่ไม่ได้ตามปกติที่มนุษย์ไม่ยอม ทน จม อยู่ในสิ่งที่ไม่สูงสุด ก็ว่ามันรู้ว่ามีสิ่งที่ดีกว่านี้ ; เพราะว่า ถ้ามันยังไม่สูงสุด ไม่เท่าไรมันก็เบื่อหรือจืดชืด มันต้องไปจนถึงสิ่งสูงสุด มันจึงจะพอใจ.

นี่แหละความบีบคั้นของธรรมชาติ ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นศีลเป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นมา แล้วเป็นของสากลแก่ทุกคนในโลก ไม่เฉพาะพุทธบริษัท คนทุกคนในโลก เขาก็ต้องการจะมีความถูกต้องทางกาย วาจา ทั้งเพื่อตนและเพื่อผู้อื่น. นี่เป็น ศาสนาสากล แล้ว! และ มีจิตใจที่มีสมรรถภาพ และมีความสุข นักสากลอีกแล้ว! ไม่เฉพาะพุทธศาสนา; และ รอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างเพียงพอ สำหรับมนุษย์ นักสากลอีกแล้ว! ฉะนั้นไม่ต้องมีใครมาพูด มาบอก มาตั้ง พุทธศาสนานี้; เพราะเป็นความจริงของสากล ของสากลสัตว์ตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ซึ่งมันผลึกมาๆๆ ไม่ให้มันหยุดอยู่แค่นั้น จนมาถึงสิ่งสูงสุดนี้.

เราโชคดีที่ว่า มีพระพุทธเจ้าช่วยรวบรัด จัดระเบียบหมวดหมู่ จัดหลักเกณฑ์อันนี้ ให้มันง่าย เรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา ยื่นให้แกทุกคนอย่างง่าย ๆ อย่างชัดเจน อย่างนี้ก็เรียกว่ามีบุญที่เราได้พบพระพุทธศาสนา.

ถ้าว่า พูดอย่างที่พูดมาแล้วนั้น มันหลายคำพูด; อยากจะสรุปให้สั้น ด้วยคำสำคัญเพียง ๓ คำ แต่ก็ไม่ค่อยมีใครสนใจกันนัก ว่า ศีล คือ บริสุทธิ์ทางกาย วาจา. นี่หน้าปากคอก พูดมาแล้วไม่มีใครสนใจ เพราะว่ารู้อยู่แล้ว; แต่กลัวว่าจะไม่ทำความเข้าใจ ศีลคือบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา. “บริสุทธิ์” นี่กินความถึงความถูกต้อง ถึงความเหมาะสม ถึงอะไรหมดเลย บริสุทธิ์ทางกายวาจา. สมาธิ คือ บริสุทธิ์ทางใจ; ปัญญา คือ บริสุทธิ์ทางทฤษฎีความคิดเห็น.

พวกนักธรรมที่สอนกันในโรงเรียน สอนอย่างสะเพร่าๆ ไม่บอกถึงหลักเกณฑ์อันนี้. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทร์ ท่านยึดหลักเกณฑ์อันนี้มันคงที่สุด; ท่านพูดเตือนอยู่แต่หลักเกณฑ์ ๓ ข้อนี้ ท่านพูดสอน โดยเฉพาะอันที่ ๓ คือทางทฤษฎี ซึ่งคนทั่วไปมักจะเห็นเสียว่า ถ้าบริสุทธิ์ ทางกาย ทางวาจา

ทางใจ แล้วจะเอาอะไรกันอีกเล่า มันหมดแล้ว; นั่นแหละมันสะเพร่า มันยังมีอยู่อีกทางหนึ่ง คือทางสติ ปัญญา.

บริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา นี่ คือไม่ทำผิดทางกายทางวาจา; ไม่ต้องยธิบายเข้าใจกันได้แล้ว ไม่ต้องเสียเวลาในเรื่องนี้.

บริสุทธิ์ทางจิตนั้น หมายความว่าจิตกำลังไม่มีกิเลสนิวรณ์รบกวนเท่านั้น แต่ยังมีความเห็นผิดเกิดเมื่อไรก็ได้ เราทำจิตให้เป็นสมาธิ นั้นมันเพียงแต่ว่ากิเลสประเภทนิวรณ์ไม่รบกวน จิตบริสุทธิ์จากนิวรณ์ แล้วก็สบายอยู่ แต่ทวิฏฐีหรือสติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ พูดแล้วก็หน้าหัวว่า สติปัญญานั้นยังไม่ถูกก็ได้ คือสติปัญญา มันยังผิด มันยังเผลออยู่ก็มี.

ฉะนั้นต้องมีความถูกต้องหรือบริสุทธิ์ทางทวิฏฐีอีกครั้งหนึ่ง คือความเห็นความเข้าใจ ความเชื่อต้องถูกต้องอีกที. จิตบริสุทธิ์นั้นเพียงแต่ว่านิวรณ์ไม่รบกวนเท่านั้น บางทีไปนั่งตรงที่สบาย ๆ ตรงไหนสักแห่งหนึ่ง จิตก็บริสุทธิ์แล้ว ไม่มีนิวรณ์รบกวนแล้ว; แต่ทางความเชื่อทางทวิฏฐี ทางสติปัญญายังใช้ไม่ได้ จนกว่าเมื่อใดจะเห็นอิทัปปัจจยตา เมื่อนั้นทางทวิฏฐีจึงจะถูกต้องหรือบริสุทธิ์.

ถ้าหงส์ทำให้เราเห็น อิทัปปัจจยตา ไม่ได้ ถ้าหงส์มันก็ยังไม่เห็นไม่ได้, จะต้องมึ้นปัญญาจึงจะเห็น อิทัปปัจจยตา. คำว่าสติปัญญามันมีความหมายกำกวม ถ้าสติปัญญาจริงตามแบบของพระอรหันต์แล้วใช้ได้ แต่ถ้าเป็นสติปัญญาของคนธรรมดาถือว่าเป็นยอดสติปัญญา นี่ก็ยังใช้ไม่ได้ เพราะเป็นไปในทางเผลอ.

เดี๋ยวนี้ก็มีคำพูดที่ทำให้แบ่งแยกออกไปชัด ๆ ซึ่งอวตมาก็เคยแนะให้หลาย ๆ คนสังเกตในข้อนี้ว่า เราจะต้องแบ่งระบบเกี่ยวแก่มนุษย์ทั้งหมดออกเป็น



๓ ชั้น : ว่าทาง physical ทางเนื้อหนังร่างกายชั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง mental คือระบบจิตใจที่เกี่ยวกับประสาทนั้นชั้นหนึ่ง, แล้วก็ทาง spiritual คือทางสติปัญญาแท้ ๆ นั้นก็อีกชั้นหนึ่ง. แล้วก็ให้สังเกตว่า เรามีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๓ ชั้น อย่างนี้ ทางกายก็ไปหาหมอธรรมชาติ ทางจิตก็ไปหาโรงพยาบาลโรคจิต แต่ถ้าทางวิญญาณ ทางปัญญาทางทฤษฎีแล้ว ต้องไปหาพระพุทธเจ้า โรงพยาบาลอื่นรักษาไม่หาย.

ถ้าพูดว่า “ความสุข” ก็ต้องมี ๓ อีกนั่นแหละ : สุขทางกาย มันก็คือเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ, สุขทางจิตก็เพียงว่าจิตเป็นสมาธิ ก็เลสไม่รบกวน, แต่ถ้าเป็นความสุขในทาง spiritual ทางวิญญาณแล้ว ต้องหมดกิเลสเท่านั้น. คำ ๓ คำนี้ในคำรับ คำว่า หรือคนพวกอื่นเขาจะใช้กันอย่างอื่นก็ได้ ไม่เหมือนที่อาตมากำลังพูด ก็เลยต้องพูดว่า นี่เราบัญญัติเฉพาะในกรณีนี้ เพื่อให้เราเข้าใจง่าย เลยเรียกว่าทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ ทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ ที่นั่งอยู่ที่นั่นไม่เป็นโรคทางกาย ไม่เป็นโรคจิต ไม่ต้องไปโรงพยาบาลสวนสราญรมย์ แต่เป็นโรคทางวิญญาณซึ่งต้องมาหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า มาหาโรงละครของพระพุทธเจ้า หรือโรงพยาบาลทางจิตทางวิญญาณ ซึ่งได้พยายามจัดขึ้นที่สวนโมกขนิธ.

อย่างนี้ปัญหา **ทางกาย** กับปัญหา **ทางจิต** ไม่มี; แต่ปัญหา **ทางวิญญาณ** ตามความหมายพิเศษในคำนี้ยังเหลืออยู่ คือทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์. กายวาจาบริสุทธิ์แล้ว จิตบริสุทธิ์แล้ว แต่ทฤษฎียังไม่บริสุทธิ์ ยังยึดมั่นถือมั่นนี้ยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักอิตัปปัจจยตานั้นยังไม่บริสุทธิ์ ยังไม่รู้จักตถตา คือความเป็นอย่างนั้น จนมันหลอกหลวงเราได้. เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เรายังต้องมี ศีล, สมาธิ, ปัญญา กันต่อไป จนกว่าจะมีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางจิต และทางทฤษฎี.

ขอให้พวกที่เรียนนักธรรม สอนนักธรรม ช่วยเอาไปวางกฎเกณฑ์กันเสียใหม่ให้ถูกต้อง ว่าศีลจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา, สมาธิจะให้เกิดความ

บริสุทธิ์ทางใจ, บัญญาจะให้เกิดความบริสุทธิ์ทางทิวฐิ. ทิวฐินั้นไม่ใช่ใจ แต่เป็นสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับใจ. ฉะนั้นเราต้องมีทั้งศีล สมาธิ บัญญา ในลักษณะอย่างนั้น เราจึงจะความหมายที่จำกัดไว้ตายตัวอย่างนั้นแล้ว เราบัญญัติเอาเองได้ ว่าอย่างไรเป็นศีล อย่างเป็นสมาธิ อย่างเป็นปัญญา. ฉะนั้นในลักษณะที่เป็นสากล ทุกคนรับได้ ทั้งโลกเลย ว่าศีลคือถูกต้องทางกาย วาจา.

นี่พอตี พอตีจะหมดเวลา ก็จะขออำเเฉพาะหัวข้อว่า ศีลคือถูกต้องบริสุทธิ์ทางกายวาจา, สมาธิคือความถูกต้องบริสุทธิ์ทางจิตหรือทางใจ, ส่วนปัญญา นั้นบริสุทธิ์ทางทิวฐิ เมื่อได้แบบนี้แล้วก็เรียกว่าครบ แล้วเป็นสากล. ทุกคนที่ไม่บَابอแล้วจะชอบ ; พอบอกให้เข้าใจว่า อย่างนี้ๆแล้ว เขาจะชอบ และ ๓ อย่างนี้ไม่ซ้ำกัน ไม่เหมือนกัน.

ฉะนั้นขอพูดอย่างหยาบคายว่า ขอให้พวกคนโง่ๆนี้ รู้จักไตรสิกขาให้ถูกต้องกันเสียทีเถิด. นี้ออกจะหยาบคายที่พูดอย่างนี้ แต่ว่าขอให้พวกคนโง่ๆนี้ รู้จักสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขาให้ถูกต้องกันเสียทีเถิด มันยังไม่ถูกต้องสำหรับที่แล้มา **คือต้องรู้ว่า จำเป็นแก่มนุษย์ทุกคนจริงๆ** เพราะตามกฎเกณฑ์ของ อิทปปัจจยตา มันต้องการอย่างนั้นแล้วมันผลัดไสมาย่างนั้น จนมาอยู่ในสภาพอย่างนี้ ; แล้ว**ไตรสิกขานคือตัวอิทปปัจจยตา ที่จะเป็นที่พึ่งได้.**

รวมความแล้ว มันก็เป็น อิทปปัจจยตา ในข้อที่ว่า มันเป็นความผลัดกันของธรรมชาติ ของกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาตามลำดับๆ จนเกิดสิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขาโดยการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แล้วสืบกันมาโดยพระสงฆ์ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นธรรมะที่คุ้มครองโลก.

ถ้ามองส่วนภายในแคบๆ คิดเป็นพื้นฐานของสมาธิ สมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตัดรากเงาของความทุกข์ นี่คือ อิทัปปัจจยา ในระหว่าง ๓ สิ่งนี้. ถ้าพูดถอยหลังก็พูดว่า : ตับทุกข์เพราะปัญญา ปัญญามีก็เพราะสมาธิ สมาธิมีก็เพราะศีล; ศีล สมาธิ ปัญญา ก็เลยเหมือนกับไม้ ๓ ขา อย่างเดียวกันอีก; เอาอันใดอันหนึ่งออกเสียไม่ได้ มันจะต้องอาศัยกันไป มันจึงจะเป็นไปได้; หรือว่าถ้ามีปัญญาอย่างเดียวมันต้องกุมศีลสมาธิไว้อยู่ในอำนาจได้. ศีล สมาธิ ปัญญา ไม้ ๓ ขา ในฐานะเป็นเหตุกับทุกข์ ทำให้เกิดวิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ ในฐานะที่เป็นผล คือความดับทุกข์โดยตรง. ทั้งหมดนี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยา ที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น : เราจะดูที่ศีล สมาธิ ปัญญา ก็จะพบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูที่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็พบกฎเกณฑ์อันนี้, เราจะดูพร้อมกันทั้งพระไตรรัตน์และไตรสิกขา มันก็พบกฎเกณฑ์อันนี้.

ดังนั้นอาตมาจึงพยายามที่จะขอร้องให้พิจารณาให้ดี จนให้เห็นว่า อิทัปปัจจยา นั้นก็อยู่ในฐานะแห่งพระรัตนตรัยและไตรสิกขา โดยข้อความอย่างที่กล่าวมาในวันนี้ เพื่อชี้แจงแห่งหนึ่งมุมหนึ่งเท่านั้นเอง เพื่อจะได้รู้กันทุกแง่ทุกมุมในโอกาสต่อไป.

บัดนี้ก็พอสมควรแก่เวลา ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดพระบาลีที่เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ ในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน อีกวาระหนึ่ง.